

ИСТРАЖИВАЊЕ И ПЛАНИРАЊЕ РУРАЛНОГ ПРОСТОРА: РАД БРАНИСЛАВА КОЈИЋА

*Марија Дробњаковић*¹, Злата Вуксановић–Маџура*, Александра
Спалевић*, Јована Тодорић**

* Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд, Србија

Апстракт: Архитекта и руралиста, професор и академик Бранислав Којић дао је изузетан допринос изучавању сеоске архитектуре и села, њиховом пројектовању и планирању. Његов приступ био је темељит, систематичан, свеобухватан и интердисциплинаран, а резултирао је утемељењем на овим просторима посебног правца у истраживању села – „руризма“. Његова истраживања имала су интеррегионални аспект, обухватајући простор свих шест тадашњих република социјалистичке Југославије, а уз сагледавање локалних и регионалних специфичности. Стваралаштво Бранислава Којића објединило је елементе архитектуре, урбанизма, етнологије, антропогеографије, те омогућило попуњавање празнина у тадашњим знањима и приступима руралној тематици. У циљу приказа научног опуса и доприноса Бранислава Којића, у раду су дате основне црте његовог рада, размишљања и развој идеја, пратећи хијерархију просторних јединица – од сеоске куће, кућишта, преко атара села, сеоског насеља, система насеља и руралног региона, и финално до села у регионалним просторним оквирима.

Кључне речи: Којић, село, сеоска архитектура, руризам

Увод

Бранислав Којић (1899–1987), архитекта и руралиста², професор и академик, у необјављеној аутобиографији, себе види као ненаметљиву личност склону научноистраживачком раду, систематичну, упорну, концизну, толерантну, одговорну и с јасном дугорочном визијом (Којић, 1975а). Реактуелизујући изузетан допринос Којића у изучавању сеоске архитектуре и села, њиховом пројектовању и планирању, намера аутора овог чланка јесте да покажу како је његов стручни и научни рад у великој мери био обојен његовим карактерним цртама.

¹ Контакт мејл: m.drobnjakovic@gi.sanu.ac.rs

² Следећи термин „руризам“ који је Којић употребио и утемељио као нову дисциплину 1958. године у наслову „Сеоска архитектура и руризам“, а у складу са терминологијом која се употребљава у савременим наукама које се баве руралном тематиком, можемо Бранислава Којића окарактерисати као „руралисту“.

Рад на проблематици села Којић је започео и пре Другог светског рата, али је та тема постала актуелна након ослобођења. Социјалистичка Југославија је наследила руралну, ниско урбанизовану земљу у којој су питања живота села била од виталне важности. То је било појачано организованим пресељавањем становништва из пасивних делова Херцеговине, Лике и Црне Горе у Метохију и Војводину, где је колонистима требало обезбедити нови животни простор. У том друштвеном контексту Којић започиње рад на материји села и њеној систематизацији називајући је „руризмом“ (Којић, 1958а). Као преломни моменат у ширем научном интересовању за село и сеоску архитектуру Којић (1973) види формирање Семинара за пољопривредну архитектуру на Архитектонском факултету 1939. године, а потом и научне напоре након Другог светског рата.

Којићев рад на прикупљању и систематизовању сазнања о селу открива га као постојану и темељиту личност; био је отворен и толерантан спајајући различите научне дисциплине у чијем средишту је село и обухватајући све елементе руралног; одговоран према људима и природним целинама које је обилазио и задацима којима је у истраживању приступао; практичан, јер је заступао принципе функционалности, а био је и надасве истрајан и ентузијастичан, јер је проналазио решења за изазове са којима се село, често на зачељу друштвено-економског система, суочавало.

Стваралаштво Бранислава Којића омогућило је попуњавање празнина у литератури о сеоским насељима и архитектури. За приказивање првобитног начина становања и насеобина, на простору Србије, Црне Горе и Македоније, као и Хрватске, Босне и Херцеговине и Словеније, у својим ранијим радовима ослањао се на археолошке и историјске студије, као и на антропогеографску и етнографску грађу о организацији и развоју становања и облика насеља (Влаховић, 1977). Ипак, то су била најелементарнија сазнања, још увек непотпуна, скромна и несистематизована, која су му била од помоћи приликом разумевања одређених појава, историјског сагледавања процеса, али и као подлога приликом изналажења нових приступа у решавању проблема везаних за сеоску архитектуру и насеља.

Ради разумевања неких од појава и проблема којима се бавио, користио је различите писане изворе. Најчешће се ослањао на тумачења владарских хрисовуља, повеља, као и на биографије познатих српских политичара и историчара: Ђуре Даничића, Љубомира Стојановића, Константина Јиричека и нарочито Стојана Новаковића. Новаковић је оставио значајна запажања о организацији старих насеља на подручју Србије, о архитектури

и начину живота у њима, те су његова сазнања послужила Браниславу Којићу као научна подлога за поткрепљивање сопствених закључака (Новаковић, 1891). Којић је радо консултовао истраживања и описе приказане у путописима и радовима ранијих аутора у којима су описани градови, вароши и села из XVIII и XIX века (Стефановић Карацић, 1969; Милићевић, 1876; Карић, 1887; Вујић, 1901; Нушић, 1902; Ђорђевић, 1912; 1926).

Најзначајнија научна основа у делима Бранислава Којића била су резултати истраживања Јована Цвијића, који својим теренским опсервацијама проширује научне видике тог доба, а антропогеографском и етнографском проблематиком употпуњује научна сазнања појава и процеса у простору Србије и Балканског полуострва (Влаховић, 1991). Крајем XIX и почетком XX века Јован Цвијић (1896; 1902; 1922) успоставља научни фундамент за проучавања насеља и становништва на која се Којић позивао како у погледу термилолошких одредница, тако и при типологији насеља и кућа, у трагању за основним узроцима за стварање локалних и регионалних различитости и сл. Којић критички приступа Цвијићевим истраживањима, надограђујући их и проверавајући у тадашњим околностима.

Приликом изучавања насеобина појединих географских целина Којић (1949) је често консултовао и „народну стару усмену литературу“, као што су епске песме, приповетке и друге народне умотворине. Иако су обично били обојени тежњама и веровањима народа који их је стварао, такви извори су пружали сликовиту представу о изгледу насеља и сеоској архитектури која није била сачувана. Такође, били су од помоћи при тумачењу различитих термилолошких одредница (нпр. куле и чардаци).

Схватајући и посматрајући село у ширем контексту, Којић је одредио и правац свог даљег научног усавршавања и профилисања. Осим чињеница о сеоској архитектури, изванредних приказа и цртежа, његова најранија синтезна дела већ садрже и извесну дискусију о самом селу: *„Село је било неусирпан извор снаге коју је давало човечанству током целе историје. Од њега се увек узимало а мало му се враћало. Село није било никад предмет озбиљног старања и рада. Главни део духовних и материјалних настојања и делатности био је намењиван градовима. Наука и уметност, највиши домени човекова стварања нису селу готово ништа дале“* (Којић, 1941, 3).

Еволуција научне мисли Бранислава Којића одвијала се кроз неколико фаза, за које се јасно могу издвојити водеће идеје и предмет истраживања, доминантни истраживачки проблеми, „излети“ у друге научне дисциплине,

кроз научну сарадњу и повезивање са различитим релевантним институцијама, као и одређене друштвене околности које су креирале политике и погледе на развој, опстанак и трансформацију села.

Научни и стручни рад Бранислава Којића обележило је неколико различитих, хронолошки повезаних периода. У њима се јасно може пратити померање фокуса истраживања. Тежња аутора овог чланка је да прикажу основне црте Којићевог рада, размишљања и развој идеја. У том погледу креирана је хијерархија просторних јединица - од сеоске куће, кућишта, преко атара села, сеоског насеља, система насеља и руралног региона, и финално до села у регионалним просторним оквирима – која се, уопштено говорећи, заснива на хијерархији социјалних група. У овом раду приказана је хронологија Којићевих научних и стручних активности, дат је преглед објављених научних радова у домену руралне проблематике, како би се поново репрезентовао и истакао његов научни опус и допринос. Надаље ће у чланку бити обрађене појединачне хијерархијске просторне јединице за које су наслови преузети из Којићевих текстова.

Сеоска кућа – „исконска суштина вештине грађења“

Бранислав Којић је дао изузетан допринос на пољу унапређења сеоске архитектуре у Србији. Започињући своју професионалну каријеру као архитекта пројектант, Којићу је форма зграде била од изузеног значаја. Он је један од ретких архитеката чије интересовање је пробудила сеоска архитектура. Друге архитекте пак, како Којић истиче, пре и за време његовог доба, биле су фокусиране на град и тражиле су само освежење и декоративне елементе, те су сеоску архитектуру видели као незахвалну, немонументалну и нерепрезентативну (Којић, 1935; 1941).

Којић (1933) Којић је истакао да она није грађена са намером да се допадне пролазнику, већ да има логичну конструкцију и буде функционална, из чега као последица следе складан ритам отвора, одмерене стрехе и екери, мирне равне површине зидова, одсуство декорације, а све је то међусобно сређено и уравнотежено. Овај значајан прилог послужио је као основа за даље разматрање, оцену и етимолошки значај приказане проблематике (Влаховић, 1977). Заправо, изучавањем старе градске, балканске куће, Којић је уочио значај елемената народног градитељства, који су били од изузетне важности за функционисање целог објекта. Тиме се враћа народним коренима, огољеној потреби за функционалном организацијом простора у згради. У стварању савремене сеоске архитектуре, Којић сматра да је *„неопходно добро испитати стање постојеће архитектуре, њен дух,*

услове рада и развоја, тенденције изграђивања, што се може постићи само организованим радом и ангажовањем стручњака на лицу места у селу и народу“ (Којић, 1935, 108). На тај начин довео је у везу изучавање архитектуре у селу и у граду, и проналазио мотиве за даље истраживање.

Први синтезни приказ у овој области Којић је објавио 1941. године у делу *Архитектура српског села – Шумадија и Поморавље*. Овај простор изабрао је као другачији од осталих географских целина, јер је први ослобођен од турске власти. Ту је Којић имао за циљ да утврди и прикаже основне принципе развоја сеоске архитектуре, њене карактеристике у погледу просторне и конструктивне еволуције и елементе уређаја и декорације.

Још једно синтезно дело публикује 1949. – *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, у којем је сублимирао сазнања и резултате истраживања на нашим просторима у погледу начина грађења, форме и типа сеоске куће. Ово дело је пробудило велику пажњу наше стручне и научне јавности тог доба. У својој аутобиографији, Којић издваја позитивне критике и осврте на ово дело: Александра Дерока који истиче значај дела за „уознавање и обавештење о овој врсти нашег културног материјалног наслеђа“; Бранка Максимовића који га види као „прилог слабо развијеној архитектури“; а холандски, енглески, руски и француски научници указују на његов изузетан допринос на овом пољу, у виду прекретнице на простору Балкана (Којић, 1975а).

У његовим радовима о сеоској архитектури прожети су елементи архитектуре, урбанизма, етнологије, антропогеографије, са израженом тенденцијом тематске и просторне систематизације. Којић је грађу о сеоској архитектури „педантно сабрао, средио и учинио доступном научним потребама“ (Влаховић, 1977, 167). Којић сеоску архитектуру као вид стваралаштва види као дело дуге и мирне еволуције, искуство преношено генерацијама, дело колектива сељака и занатлија.

Најпре се бавио формом и функцијом сеоских зграда, а потом је настојао да изврши типологију сеоског стила градње и сеоске куће, да утврди фазе развоја и сл. Своје истраживање усмерава ка регионалној типологији сеоских кућа и успостављању закономерности у њиховом развоју и географској распрострањености: Косово и Метохија (Којић, 1936; 1949), Београд (Којић, 1949), полуострво Врмац (Којић, 1953), Бока Которска (Којић, 1953; 1954; 1956), Црногорско приморје (Којић, 1957), Словенија и Хрватска (Којић, 1958), Ужице (Којић, 1961), Војводина (Којић, 1961; 1966) и др. Имао је конкретан приступ и јасно постављен принцип по којем

је проучавао начин грађења, структуру и организацију сеоске куће различитих крајева тадашње државе.

Којић сматра да се сеоска архитектура може пратити хронолошки, јер се њен развој одвијао логичним редом по фазама које су се надовезивале, смењујући разне конструкције и просторне диспозиције (Којић, 1941). Као и његови предходници, уочава да на развој сеоске куће утиче склоп природних фактора који су детерминисали конструктивни склоп зграде, као и економских и политичких фактора који су снажније деловали и условљавали већу варијабилност у просторним диспозицијама грађевине. Разликује четири фазе развоја сеоске архитектуре, које представљају скраћену верзију прегледа од два века (Којић, 1941; 1949; 1950; 1958а; 1973; 1977). Прва два периода, која су трајала до средине XIX века, развијала су се спонтано, без интервенције власти и струке, када сеоска архитектура представља оригиналан, сопствени израз сељака-занатлије, са постепеном регионалном диференцираношћу типова. Као таква, представљала је верну слику опште културне и економске ситуације нашег села (Којић, 1935). Друга два периода, од краја XIX века, обележио је развијени просторни и конструктивни облик куће, значајно побољшане материјалне могућности и грађевинска култура, значајан утицај градске архитектуре и ублажавање регионалних разлика.

Којић је даље ширио своје погледе истражујући различите елементе сеоске архитектуре сарађујући са више институција, попут Пољопривредног факултета током 1930–1931, Етнографског института од 1947. године или Хигијенског института у периоду 1950–1957, заокружујући достигнућа и сазнања у овој области. Истовремено, издвајао је најзначајније аспекте и основне проблеме којима је било оптерећено сељаштво и сеоска архитектура, као што су: хигијенски и здравствени, где кућа сељака не пружа основне услове за живот и здравље, и социјални, где би кућа морала да пружи могућност удобнијег живота и рационалнијег и уноснијег рада.

Којић је значајан део свог истраживања посветио хигијени у сеоској кући и окућници, односно побољшању често лоших хигијенских услова. Како се вршила функционална диференцијација сеоског стана са развојем вајата у дворишту, ти услови су се поступно мењали (Којић, 1960). Он није осуђивао сеоску архитектуру, већ је у свом изучавању истицао да је она у то време одговорила потребама сеоског газдинства, да је аутохтона, а као најбитнији разлог за неуредност наших дворишта, проналази у преоптерећености домаћице која постаје носилац домаћинства и газдинства (Којић, 1960).

Као основне проблеме Којић је издвојио начин градње у селу, преуређење постојећих зграда и насељавање пустих крајева. Виђења за решавање поменутих проблема заправо су били основа за утемељење новог приступа у изучавању села, који би карактерисао (Којић, 1935):

- истраживачки рад на широкој основи, са свеобухватним теоријским и практичним сазнањима, организован за дугогодишњи систематски и консеквентно спровођени рад, уз консултовање различитих научних дисциплина,
- уважавање локалних прилика које утичу на развој сеоске архитектуре и села,
- поштовање навика, грађевинских и материјалних услова, типова насеља и зграда, организације дворишта и сл.

То су заправо биле основе за једну нову научну и стручну дисциплину - *руризам*, која би свеобухватно третирала проблем села, почивала на интердисциплинарном и системском приступу, са јасном визијом у погледу развоја села и очувања сеоске архитектуре.

Кућиште - „основна јединица у склопу насеља“

Кућиште је сложенији елемент структуре села. То је простор са зградама, двориштем и окућницом, на којем се организују различите функције сеоског становништва: породично становање и рад (Којић, 1958а). С обзиром на то, Којић види кућиште као зону у којој се преплићу утицаји више дисциплина: сеоске архитектуре, која се бави зградама за становање; пољопривредне архитектуре, која се бави економским зградама и проблемима радног дела села, и руризма, као дисциплине која се бави просторном организацијом кућишта и уређењем сеоског дворишта.

Којић је бавећи се овим фрагментом сеоског простора постепено начинио искорак у дотадашњој архитектонској пракси. Његова полазна основа била су антропогеографска истраживања у Цвијићевом маниру, посебно у погледу утврђивања положаја и облика кућишта уз евидентирање објеката на њему. По узору на Цвијића (1922), идентификовао је основне чиниоце који детерминишу тип, облик и организацију кућишта: конфигурација терена (нпр. збијена насеља стрмих терена имају кућишта издужене форме, уз пут, по изохипси), економска активност, односно тип агара (нпр. сточарска кућишта су најједноставнија, јер се испаша одвија ван кућишта; мешовита пољопривредна производња захтева двориште комплексније структуре), величина и структура домаћинства (изградња вајата и сл.), економско стање села, односно степен развијености и сл. (Којић, 1973) и

популациона величина насеља (утиче на облик кућишта). Ипак, Којић налази да је тип насеља есенцијални фактор који утиче на облик и величину сеоских кућишта (Којић, 1949).

У том погледу извршио је темељну дистинкцију између типова кућишта код насеља различитог степена збијености. У насељима разбијеног типа, кућишта су значајно пространија и издиференцирана у неколико одвојених целина (унутрашње или кућно двориште, економско или стајско и окућница). Но, уочио је да се насеља разбијеног типа ипак разликују у одређеној мери по питању структуре и организације кућишта, њиховог облика и положаја. С тим у вези ослања истраживање овог елемента на диференцијацију према регионалним специфичностима.

Управо овом сегменту Којић је посветио већи део свог истраживања, како самостално, тако и са својим сарадницима (Симоновић, Рибар и др.), изводећи типологију кућишта, организације и уређења простора који се користи непосредно око сеоске куће.

Као битан сегмент организације простора у кућишту издваја и пољопривредне објекте. Уочио је да постоји разлика у броју ових објеката код кућишта различитог типа, али и да савремене тенденције утичу на њихову редукцију (уситњавање и деоба поседа, економско опредељење, односно ангажовање у другим секторима делатности, објекти полифункционалног карактера и сл.). Овај сегмент у његовом научном и стручном раду завређује посебну пажњу. Резултати на овом пољу делимично се могу сагледати кроз његово ангажовање у настави на Пољопривредно-шумарском факултету у Београду (1930/31), а потом и на Архитектонском факултету на предмету који се тиче привредних зграда (1939). Као резултат, објављени су бројни радови који се баве економским двориштем и изградњом задружног села (Којић, 1941; 1947а; 1947б; 1950), као и уџбеник о конструкцији пољопривредних објеката на сеоском имању (Којић, 1948; 1949). О значају архитектуре пољопривредних објеката говори да би морала бити схваћена дубље и обимније, са формирањем јединственог тела које би координирало активностима у тој области, уз укључивање сељака приликом реализације конкретних архитектонских решења објеката на њиховом газдинству (Којић, 1935).

Атар – „најсигурније обележје индивидуалности села“

Бранислав Којић посматрао је атар као радни део територије села, који најчвршће детерминише село као заједницу, јер представља јединствени и непромењиви, јасно омеђен систем (Којић, 1958а). Његово интересовање за

овај део руралне проблематике развило се постепено, сагледавањем села и дворишта кроз призму односа са околином и ендогених потреба насеобина. О атару, као сеоском елементу, јако мало се дискутовало пре Којића. У народу је овај појам јасно и, обично, ригидно утврђен, а као појам дефинисан је у Српском рјечнику (Карацић Стефановић, 1818). Но, ова сеоска јединица није привлачила нарочиту научну и стручну пажњу. Чак је, према Којићу (1982) и Цвијић, иако му је овај појам био јасан и користио га је у својим делима, на неки начин „игнорисао потребу проучавања атара“, те је оставио ово поље истраживања као један од праваца којем би његови следбеници требало да дају допринос.

Којић је у својим изучавањима различитих географских целина уочио разлике међу атарима насеља и то у погледу организације и положаја. Издвојио је сет различитих критеријума који детерминишу генезу и организацију атара: у највећој мери конфигурација терена, односно географски услови (Којић, 1949; 1958а; 1956а); уочава успостављену закономерност у положају атара, која проистиче из успостављених друштвених односа и поделе земље, подстакнуте чисто економским разлозима (Којић, 1956а; 1956б); разлоге за организацију атара проналази у историјским чињеницама и догађајима који су одредили функцију и границе самог атара (Којић, 1953); потом однос према насељу (промет робе и људи, удаљеност крајњих делова од центра, аграрна структура) (Којић, 1949), аграрно власништво, тј. аграрно-економска политика, интервенције државе приликом оснивања или обнављања атара (Којић, 1956б), друштвено-политички односи (Којић, 1949; 1961) и сл.

Посебно се залагао за просторно уређење атара, као јединице у којој се одвија рад и живот насеља, прилагођеног потребама становништва. Бавећи се изучавањем услова за просторно уређење села, Којић и његови сарадници дали су значајан допринос овој тематици, утврђујући генезу, типологију, положај, величину и садржину атара, као и његов однос према насељу, уз квантификацију идеализованих претпоставки о величини, положају и организацији атара. Установио је да од облика и структуре атара зависе „положај главног сеоског насеља, распоред примарних и секундарних радних центара, основна саобраћајна мрежа као и однос према суседним селима“ (Којић, 1956б, 101). Тако, сматрао је да приликом сваке реконструкције и реорганизације села, студија атара мора бити обавезни сегмент (Којић, 1950; 1956б).

Сеоско насеље – „најважнији елементи у простору одређене територије“

Бранислав Којић посматра сеоска насеља као један од елемената руралног живота и средине, као променљиве временске и просторне категорије, на којима се базира развитак и уређење читавих територија. Његова интересовања овим руралним сегментом веома су разноврсна. Започета су још у његовом раном истраживачком периоду, када је физичка и функционална структура насеља била доминантна истраживачка тема, преко сагледавања и мерења различитих карактеристика насеља, а онда и стављања ове теме у ширу научну и практичну проблематику, која подразумева системски приступ, уважава просторни аспект и тежи прецизном диференцирању различитих руралних категорија.

За креирање научних полазишта о сеоским насељима користио се богатим сазнајним опусом географске и антропогеографске природе, коју је допуњавао историјским подацима и приказима, архивском грађом, путописима и картографском подлогом. Већина његових радова о сеоским насељима започиње кратким хронолошким прегледом генезе и историјског развоја мреже сеоских насеља, дуге око два века (Којић, Simonović, 1975). Сагледавао је генезу сеоских насеља на простору Србије и установио доминантне чиниоце њихове еволуције.

Посебан сегмент изучавања сеоских насеља била је њихова прецизнија диференцијација. Изучавања и мерења која је спроводио фундирана су антропогеографским научним сазнањима, нарочито Цвијићевом морфолошком типологијом села (Цвијић, 1922; Којић, 1949; 1973; Којић, Simonović, 1975). Бавио се основним карактеристикама типова насеља: генеза, положај и облик, детерминанте одређених типова (морфологија терена, историјске прилике, наслеђени систем друштвеног поретка, занимање становништва и др.), садржина насеља (кућишта, блокови, растојања и честина насеобина), саобраћајна мрежа, друштвени и економски садржаји и сл. (Којић, 1958а; 1969; 1974; Којић, Simonović, 1975). Међутим, сматрао је да, иако фундаментална, антропогеографска типологија сеоских насеља почива на описним мерилима, а не квантитативним, мерљивим карактеристикама насеља, те у том смислу није довољна, потпуна и адекватна за решавање проблема развоја села. У том погледу, подвлачи да је неопходно извршити ревизију типолошке класификације сеоских насеља у Србији и то увођењем нумеричких показатеља који би омогућили прецизнију диференцијацију типова села, установљење прелазних форми и развијености појаве у оквиру постојећих

типова насеља, као и степена заступљености појединих насеобинских карактеристика (Којић, 1969; Којић, Simonović, 1975).

Важан сегмент проблематике сеоских насеља, према Којићу, представља њихова диференцијација. Критички износи ставове по питању званичне дихотомне поделе насеља, те овај проблем посматра на вишим инстанцама, сагледавајући односе у друштвеној заједници. Иако су разлике међу сеоским насељима евидентне, није установљена научна ни практична потреба за увођење нових термина различитих руралних категорија³. Којић као основни недостатак категоризације насеља увиђа њену упрошћеност и механичност, базирану на, углавном, популационој величини насеља и евентуално занимању становништва. По њему, што је и касније уважено у географској науци, функције насеља које врши у односу на своју околину су управо основни параметар на којем би требало да почива диференцијација. У том погледу, приликом дистинкције сеоских насеља, установио је неколико руралних категорија: примарна сеоска насеља, са изразито пољопривредном функцијом; села - седишта месних канцеларија, са оформљеним сеоским центром; центри заједнице села у рејонима разбијених насеља, као њихов саобраћајни и привредни центар, (Којић, 1973; 1982; Којић, 1965; 1973), а томе додаје као засебну категорију и приградска села, као „путоказ“ за трансформацију села нижих категорија (Којић, 1975б). То је опет била новина у руралној теорији, која није детаљније обрађена у Србији, а којом уводи у ширу проблематику – систематизацију насеља и сеоске регионе.

Систематизација насеља је једна од тема која је закупила његову истраживачку знатижељу од 1960-их година. За исти период везује се и његово интересовање на пољу просторног уређења територија, регионалне организације и регионалног планирања, као и ангажовање у Институту за архитектуру и урбанизам, где је био управник 1955-1957. Бранислав Којић заправо види насеља као главне елементе, а систематизацију насеља као први задатак просторног уређења територија (Којић, 1973; Којић, 1980). Он придаје изузетан значај систему насеља, посматрајући га као „костур на који се надограђује сва остала просторна проблематика“ (Којић, 1973, 15). Приликом креирања глобалног система насеља на територији уже Србије, детаљно је разрадио категорије руралних насеља уређене хијерархијским односима, као и тезу о „носећим центрима“. У ту сврху, као битне, користио је показатеље: укупан број градских насеља (вароши и

³ Којић је под „руралним категоријама“ подразумевао све варијетете руралних насеља, односно различите типове села.

варошица), просечну величину гравитационог подручја градског насеља (просечан број сеоског становништва које гравитира граду), удаљеност насеља градског типа (Којић, 1965). У основи система насеља у Србији налазе се засеоци, као најнижа категорија, потом примарно село, село – центар месне заједнице, сеоска варошица, на које се надовезују урбане категорије (варошице и вароши). Графичким приказом - пирамидом одредио је оптимална одстојања међу насеобинама у систему, уважавајући регионалне специфичности које се одражавају кроз типове насеља и њихов хијерархијски однос.

„Сеоски регион“

Корен процеса формирања сеоских региона Којић види у појединим историјско-друштвеним околностима и потреби за повезивањем села у тзв. просторни регион, услед усложњавања односа и мултипликовања веза међу насељима различитих категорија. Истиче да је регионална трансформација у структури села подстакнута у највећој мери администраивно-управним мерама и формирањем најпре сеоских општина крајем XIX века, као одраз потребе за умрежавањем насеља и „скупљања“ села око сеоског центра, у истим територијалним оквирима, ради лакшег задовољења потреба сеоског становништва. Сеоске општине су представљале „органиски везане скупине састављене од више мањих села са минималним укупним бројем од 200 пунолетних становника“ (Којић, 1965, 9). Њихова сврха је била да се више сеоских насеља организује у један систем око одређеног центра који је био носилац јавно-управних функција. Залагао се за концепт реформе мреже насеља, кроз формирање заједнице насеља, као и спонтаном генезом сеоских варошица које су добијале улогу посредника између градске и сеоске средине. Тиме је била подстакнута диференцијација руралних категорија и тежња ка формирању регионалних творевина, „известан шири организам који има заједничке карактеристике и који се може релативно тачно ограничити у простору“ (Којић, 1973, 218).

У својим радовима Бранислав Којић износио је одређене термилошке дискусије, давао методолошке основе и теоријске погледе о регионима, регионалном планирању и уређењу територија, о самом регионалном плану, његовој садржини, поступку израде и сл. (Којић, 1965; 1966; 1973; 1980; Којић, 1958б; 1973). Према његовом схватању, усвојеном и данас, рурална проблематика јесте један од сектора регионалног планирања. Ипак, истиче да је улога сеоских насеља у регионалним плановима релативно мала, те да се решавање руралних питања може лимитирати општинским подручјем (Којић, 1973).

Иако је, бавећи се руралном проблематиком, постепено уводио системски приступ, где је посматрао систем насеља као део просторног уређења територија, регионалном проблематиком је почео да се бави прилично рано. Његова прва јавна излагања на ову тему везују се за 1950-е године. Своје идејне поставке о уређењу и организацији руралног простора и насеља кроз регионално планирање, изнео је у студији Регионални план Гружанског среза. У овој студији указује на неопходност реорганизације насеља кроз диференцијацију у неколико руралних категорија, уз изградњу и јачање сеоских центара, као носећих развојних тачака у простору. Његов допринос на овом пољу веома је значајан и апликативан, а идејни концепт и данас актуелан. Овде установљен програм развоја сеоских насеља била је основа у његовим даљим радовима који су се бавили истим питањем.

Закључак

Бранислав Којић је своје стручно и научно дело започео као архитект, пројектант. На том пољу исказао се бројним изграђеним пројектима и награђеним конкурсним радовима, који су били на додиру *модерне* и личне интерпретације балканске верникуларне архитектуре и чинили сасвим особен стилски израз у мозаику модерне архитектуре у Југославији у периоду између два светска рата. Даљу каријеру наставља као архитекта руралиста, исцрпно се бавећи простором и архитектуром сеоске средине. Теренска грађа коју је прикупио и оставио за собом представља богату заоставштину и научни фундамент за развој сеоске архитектуре и науке о селу што су наставили Ђ. Симоновић, В. Бјеликов, З. Петровић, М. Рибар и други његови следбеници првенствено на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

Својим идејама и сазнањима у овој области Којић је попуњавао празнине у архитектонској, етнографској, па и антропогеографској литератури и имао истакнуту улогу у „развијању оригиналне научне мисли о предметима који припадају и културно-историјским и друштвеним наукама“ (Радовановић, 1991, 9). Ширењем научних погледа у овом домену, сместио је село у шире временске, просторне, али и институционалне оквире. „Од тог времена ређају се осврти, прилози, стручни и научни радови који, рекло би се, попут концентричних кругова, од центра према периферији, нарастају и проширују територију истраживања“ (Влаховић, 1977, 166). На основу доприноса на овом пољу, изабран је у члана Српске академије наука и уметности (1955, као дописни, а 1963. и редовни члан).

Фокус са сеоске архитектуре, као примарне окупације у ранијим истраживачким данима, постепено је ширио, еволуирао, преплитао са другим научним дисциплинама, наглашено са географијом и етнографијом, уводећи систематичан и мултидисциплинарни приступ у сагледавању проблема и перспектива у развоју села. Извесни елементи ових приступа срећу се и у његовим првим синтезним делима, у којима третира архитектуру села различитих региона, подређујући их потребама локалног становништва. То трагање за функционалношћу у материјалним руралним формама водило га је ширењу интересовања и ангажовању на пољима ван архитектонске струке.

Изражајна црта систематичности у његовим делима огледа се и кроз уплив у друге дисциплине, релевантне за развој и опстанак села, те ширећи круг своје спознаје уграђује елементе антропогеографских, етнографских, заштитарских, хигијенских и планерских погледа, постепено смештајући проблематику села у шири регионални контекст. Његову пажњу у познијој истраживачкој доби закупила је и регионална организација насеља, регионално планирање и сл. Као такво, његово дело се може сматрати претечом просторно-планерске струке, како просторног уређења сеоских атара, тако и планирања регионалних целина, али и пионирским подвигом интегралног третирања руралног простора. Ову истраживачку еру Којића, обележило је сублимирање научних резултата, систематизација истих и сагледавање руралних тема на вишој инстанци. Бавио се питањима систематизације и типологије насеља у Србији, са израженом тенденцијом уочавања одређених закономерности у њиховој просторној дистрибуцији и развоју. Отворио је бројна, још увек актуелна, научна питања, као што су: питање малих села; разбијених насеља; трансформације села; приградских насеља; уређења сеоских територија; систематизације насеља, заштите сеоских целина и сл., која захтевају додатне напоре и посебну пажњу развојних смерница. Синтетизовањем сазнања, увезивањем идеја и научних приступа, сагледавањем различитих елемената села и руралног простора, постаје родоначелник *руризма*, као синтезне дисциплине и науке о уређивању и изградњи села, која засигурно и данас завређује почасно место у систему друштвених наука.

Захвалност

Рад представља резултат истраживања на пројекту 47007, којег финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Литература

Влаховић, П. (1977). Балкански градови, вароши и варошице у делу академика Бранислава Којића. *Гласник Етнографског института САНУ*, 26, 163-174.

- Влаховић, П. (1991). О антропогеографским и етнографским списима Јована Цвијића. У М. Лутовац (ур), *Јован Цвијић: Сабрана дела, Антропогеографски списи*, 4, друго издање (7-18). Београд: САНУ; Завод за издавање уџбеника и наставна средства; Књижевне новине.
- Вујић, Ј. (1901). *Путешествије по Србији*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Ђорђевић, Т. (1912). Економика и еволуција насеља. *Гласник Српског географског друштва*, 2.; Ђорђевић, Т. (1926). *Архивска грађа за насеља у Србији (1815-1839)*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Караџић Стефановић, В. (1818). *Српски рјечник*. Беч.
- Караџић Стефановић, В. (1969). *Географическо-статистическо описаније Србије*. Даница, Дела В. Караџића. Београд: Просвета.
- Карић, В. (1887). *Србија – опис земље и народа*. Београд.
- Којић, Б. (1933). Балканска профана архитектура. *Српски књижевни гласник*, 273-281.
- Којић, Б. (1935). Архитектура нашег села. *Технички лист*, 7-8, 105-108.
- Којић, Б. (1941). *Архитектура српског села. Шумадија и Поморавље. Развој од XVIII века до данас*. Београд: Технички факултет Универзитета у Београду.
- Којић, Б. (1949). Однос сеоског насеља према атару и околини. *Годишњак Техничког факултета Универзитета у Београду*, 1946-1947, 67-77.
- Којић, Б. (1950). Изградња задружног села. *Техника*, 3-4, 111-118.
- Којић, Б. (1953). Горња села на полуострву Врмац у Боки Которској. *Споменик СП, Зборник извештаја о истражвањима Боке Которске*, 179-193.
- Којић, Б. (1956а). Из историје насеља Прчањ у Боки Которској. *Споменика СV, Зборник извештаја о истражвањима у Боки Которској*, II, 171-177.
- Којић, Б. (1956б). Сеоски атари. *Зборник Архитектонског факултета*, 2, 101-110.
- Којић, Б. (1958а). *Сеоска архитектура и руризам. Теорија и елементи*. Београд: Грађевинска књига.
- Којић, Б. (1958б). Савремени урбанистички задаци и антропогеографска проучавања. *Гласник Етнографског института САН*, 7, 5-11.
- Којић, Б. (1960). *Архитектонско уређење села*. Београд.
- Којић, Б. (1961). Насеља у Војводини. Генеза, садржина и урбанистичка структура према архивским техничким подацима. *Глас ССЛ САНУ, Одељење друштвених наука*, 10, 63-82.
- Кojić, В. (1965). Neki problemi u regionalnoj sistematizaciji naselja na teritoriji Srbije. *Savremene urbanističke teme*, 2, 7-16. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

- Којић, В. (1966). Nekoliko pogleda na problematiku regionalnog planiranja. *Savremene urbanističke teme*, 3, 5-15. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Којић, Б. (1969). Структура сеоских насеља у Србији. *Глас ССLXXIII САНУ, Одељење друштвених наука*, 14, 113-128.
- Којић, Б. (1973). *Сеоска архитектура и руризам. Теорија и елементи*. Друго издање. Београд: Грађевинска књига.
- Којић, В. (1973). *Sistematizacija naselja u užoj Srbiji krajem XX veka. Jedno mišljenje i idejni predlog*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Којић, Б. (1974). Густина насељености, степен дисперзије, показатељи одстојања и честине насеобина. *Глас ССLXXXVIII САНУ, Одељење друштвених наука*, 18, 89-114.
- Којић, Б. (1975а). *Животопис Бранислава Којића*. Рукопис. Београд: Архив САНУ.
- Којић, Б. (1975б). Приградска села. *Глас ССXCIV САНУ, Одељење друштвених наука*, 19, 281-334.
- Којић, В., Simonović, Ђ. (1975). *Seoska naselja*. Beograd: IDN.
- Којић, Б. (1980). Значај насеља у простору – прилог методологији просторног уређења територија. *Глас СССXIX САНУ, Одељење друштвених наука*, 21, 31-39.
- Којић, Б. (1982). Новија просторно-урбанистичка истраживања у Србији и анализа Цвијићевих радова у истој области. У Р. Лукић и др. (ур.), *Научно дело Јована Цвијића, Научни скупови Српске академије наука и уметности*, 11 (301-309). Београд: САНУ.
- Милићевић, М. Ђ. (1876). *Кнежевина Србија*. Београд: Државна штампарија.
- Новаковић, С. (1891). Село. *Глас Српске академије наука*, 24.
- Нушић, Б. (1902). *Косово. Опис земље и народа*. Књига 6. Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић, М. (1991). Синтеза архитектонско-урбанистичких и етнолошких наука у научном делу Бранислава Којића. *Зборник Етнографског института САНУ*, 9-18.
- Цвијић, Ј. (1896). *Упутства за проучавање села у Србији и осталим српским земљама*. Београд.
- Цвијић, Ј. (1902). Антропогеографски проблеми Балканског полуострва. *Насеља српских земаља I, Српски етнографски зборник*, 4.
- Цвијић, Ј. (1922). *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основе антропогеографије*. Књига 1. Београд: Државна штампарија Краљевина СХС.